

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ KAYNAKLARININ EKONOMİK VE ULUSLARARASI BOYUTU

Yrd. Doç. Dr. Kamil USLU*

GİRİŞ

Hazar Havzası, dünyada petrolün ilk bulunduğu yerlerden biri olarak 19. yüzyıl ortalarından itibaren dünyanın önde gelen petrol merkezlerinden olduğu söylenebilir. 1872–1913 yılları arasında, Bakü'den çıkarılan petroler Rusya'daki bütün petrol üretiminin %95-97'sini, dünya petrol üretiminin ise %50'sini karşılamaktaydı. Bakü petroleri, 1940'lı yıllara kadar da SSCB'nin petrol üretiminin % 70'ini karşılamaya devam etmiştir. I. Dünya Savaşında, Almanlarla müttefik olan Osmanlılar bütün cephelerde ortak savaşırken, Almanlar gözünü o dönemin en önemli enerji kaynağı olan Bakü petrolerine çevirmiştir. Çarlık Rusya'sı, Almanlarla savaşta olmalarına rağmen, Bakü'nün Almanya tarafından işgal edilmesine göz yummuştur. II. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmelerle de, Bakü'nün askeri açıdan saldırılara açık olabileceğinden dolayı, ayrıca önce Volga-Ural, daha sonra Batı Sibirya'da yeni petrol kaynaklarının bulunması, Hazar Bölgesi petrollerini geri plana itmiştir. Ancak, 1990'ların sonuna doğru büyük petrol şirketlerinin ilgisini çeken bölge, Körfez petrolüne alternatif arayan Batı ülkeleri için giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar Denizi'nin önemi, Ortadoğu ve Sibirya-Kuzey Kutbu bölgelerinden sonra, dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerini barındırması ve taşımacılık açısından da stratejik bir konuma sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Hazar Bölgesi'ndeki petrol rezervlerinin 18–35 milyar varil, doğal gaz rezervlerinin ise 5 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir.

Bu çalışmada, Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının geçmişte olduğu gibi bu dönemde de önemini koruduğu belirtilmektedir. Özellikle Sovyetlerin dağılmasından sonra, Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının batı enerji piyasalarına sunulmasında çeşitli tartışmalar öne sürülmüş; bazı projeler gerçekleştirilmiş, bazı projeler ise henüz tartışma

* M.Ü. İ.İ.B.F. İktisat, Öğretim Üyesi

aşamasındadır. Bu bölge, ekonomik açıdan önemli olması yanında uluslararası alanda da önemini korumaktadır. Anlatılanlar yönüyle gerek AB gerekse ABD ve NATO Hazar Bölgesine özel ilgi duymaktadırlar. Gösterilen ilgi sonucunda, bölgede enerji yatırımcısı olan ülkelerin çoğunluğunu batılı petrol firmaları oluşturmaktadır. Hazırlanan çalışmada konunun çok yönlü olmasından dolayı bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlamalar, bölge ülkelerinin genel ekonomik yapıları ve dünya ile entegrasyonlarıdır. Çalışmada kullandığımız araştırma kaynakları; mevcut kitaplar, kütüphane ve dokümantasyon taraması ve süreli yayınlar oluşturmaktadır.

1. HAZAR BÖLGESİNİN COĞRAFI VE TARİHİ KONUMU

1.1. Coğrafi Konumu

Hazar Denizi'nin oluşumu on milyon yıl önce başlamış (üçüncü jeoloji devri yetmiş milyon önce) ve bu süre zarfında periyodik olarak birkaç defa değişiklik göstermiştir. Süreç, Pontohazar havzasının Tetis Okyanusu ve güney denizlerinden ayrılması sonucuyla başlamıştır. Pont devrinin sonunda, orta poliesende (on milyon önce) şimdiki Karadeniz ve Hazar Denizi'nin buldukları bölgeyi kapsayan büyük ve kapalı bir deniz olan Sarmat Denizi çeşitli parçalara bölünmüş ve sonra izole olarak bugünkü Hazar Denizi ortaya çıkmıştır¹.

Hazar Denizi'nin coğrafi koordinatları, Güneydoğu Avrupa ile Asya'nın birleştiği noktada, *47–36 kuzey paralelleri, 45–54 doğu meridyenleri* arasında yerleşmektedir.

Toplam sahası 376 bin km²'dir. Su hacmi ise, 76,700 km³'tür. Kuzeyden güneye 1200 km uzunluğunda ve batıdan doğuya 320 km genişliğindedir. Hazarda ortalama derinlik 184 metredir. Suyun en derin noktası Azerbaycan ait Lenkeran bölgesinde 1200 m ve en sığ bölgesi ise kuzeyde Volga (İdil) Nehri'nin döküldüğü alanda 5 m civarındadır. En geniş yeri 504 km ve en dar yeri ise 200 km'dir.² Hazar Denizi'ne sahil dar olan beş ülke bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin toplam kıyı uzunluğu 6500–6700 km (Adalarla birlikte 7000 km)'dir. Ülkelere göre sahil uzunlukları dağılımı şöyledir;

¹ Ramiz Memmedov, *İzmenchivost Gidrofizicheskix Poley i Rasprostraneniye Zagrizniteley v Kaspiyskom More*, Bakı, Elm, 2000, s.5

² Sinan Onan, Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü, <http://www.turksam.org/tr/yaziyaadir.asp?kat=32&yazi=153> (20.08.2006)

Azerbaycan 825 km, Kazakistan 2,320 km, İran 900 km, Rusya 695 km, Türkmenistan 1,200 km'dir.

1.2. Tarihi Konumu

Hazar Bölgesinin tarihi çok eski çağlara kadar inmektedir. Hazar kıyısı hem iktisadi hem de stratejik yönden tarihçilerin ve coğrafya bilimcilerin ve seyyahların dikkatini çekmiştir. Eski Asurlular ona **Kaspi Denizi** adını vermişlerdir. Onlara göre, bu yer doğuda dünyanın sonu imiş. Araştırmacılara göre ise, bir zamanlar Hazar, Akdeniz ve Karadeniz tek bir deniz olmuş bu yapıya **Hvalin Denizi** olarak nitelendirilmektedir³.

Hazar Denizi'nin altmışa yakın çeşitli isimleri bulunmaktadır. Bu denizin en eski ismi M.Ö.2000 yılında hazarın güneyinde yaşamış olan **Kassi** kavmi ismi ile anılmıştır. Araştırmacılar M.Ö bininci yıl Hazar Denizi'nin güneybatısında yaşamış olan **Kaspileri** (-pi çoğul eki) Kassi'ler ile aynı olarak nitelendirmişlerdir⁴.

Hazarın etrafında yaşayan kavimler bu denize çeşitli isimler vermişlerdir. Ruslar; Hvalin, Tartlar; Akdeniz, Türkler; Küçük Deniz, Çinliler; Si Hay(Batı Denizi). 1474–1477 yılları arasında Venedik'in İran'da ki sefiri A.Kontarini onu **Baki Denizi** olarak adlandırmıştır. Rusya'da **Kaspiy** adı 16.yy ortalarında yaygınlaşmıştır. Hazar'ın etrafında yerleşen diğer ülkeler de bu su havzasında çeşitli isimler vermişlerdir. Azerbaycan'da **Hazar** (Hazarlar- 5–10.yy arasında Hazar Denizi'nin kuzey-batı kıyısında yerleşmiş bir Türk kavmi), İran'da **Mazandaran**, Kazakistan ve Türkmenistan'da da **Kaspiy Denizi** olarak adlandırılmıştır⁵.

Hazar'ın tarihi gelişimini eski çağlardan günümüze kadar çok çeşitli kavimler bu bölgeye yerleşmişlerdir. Bunların başlıcaları; Akhun, Sasani İmparatorluğu, Hazar Hanlığı, Moğol, Selçuklar, Bizans, Hazar Devleti, Osmanlı, Rusya ve İran Devletleri'dir. Tarihi bakımdan üzerinde durulması gereken **Asrın Antlaşması** diye anılan yani **20 Eylül 1994** tarihinden bugüne kadar ki dönem Hazar Bölgesi için önemli bir süreçtir.

2. HAZAR'IN STATÜSÜ

Hazar'ın statüsünü belirleyen Anlaşmalar sonucunda, Sovyetler Birliği döneminde, İran ve Rusya arasında paylaşılmıştır. Yapılan bu anlaşmaların içerikleri Hazar'ın iki ülke arasındaki kullanımıyla ilgilidir. Stratejik bir önem taşımamakta çünkü o dönemde Sovyetler Birliği, İran'a karşı askeri ve ekonomik üstünlüğe sahip ülke konumundadır.

³ Anar Gayıbov, **Hazar Havzası'nın Doğal Statü ve Bakü-Ceyhan Petrol Botu Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.5

⁴ Yusuf Yusifov, **Qedim Şerq Tarihi**, Bakı, 1993, s.496

⁵ Anar Gayıbov, a.g.e, s.6

2.1. Anlaşmalara Göre Hazar'ın Statüsü

2.1.1. "Asrın Anlaşması"na Kadar ki Dönem

1723 Petersburg Anlaşması: Rusya ile İran arasında yapılan anlaşma sonucunda; Hazar'da sadece Rusya'nın donanması bulunacaktı.

13 Şubat 1729 Tarihli Anlaşması: Hazar Denizi, Rusya ile İran arasında sınırların yeniden belirlenmesi, bazı bölgelerde ticaret serbest bırakılmıştır. Hazar Denizi'ne akan, Kür ve Araz nehirlerinde ise serbest gemicilik ile ilgili taraflar arasında belirlenen sonuçlara ulaşılmıştır.

2 Ekim 1813 Gülistan Anlaşması: Rusya ile İran arasında yapılmış olup, İran, Kuzey Azerbaycan'ı, Gürcistan'ı ve Dağıstan'ı Rusya'ya bırakmıştır.

10 Şubat 1828 Tarihli Anlaşması: Türkmenistan'da yapılan ve Rusya ile İran arasında imzalanmış özel anlaşmaya istinaden Hazar Denizi'ne sadece Rusya sahip olabilecektir.

28 Şubat 1828 Türkmençay Anlaşması: Rusya ile İran arasında yapılan anlaşmanın 4.maddesi istinaden, Rusya ile İran sınırın Hazar'da sona erdiği ifade edilmektedir. Bu anlaşmanın 8. maddesine göre; Hazar Denizi'nde, Rusya ve İran'ın ticaret gemileri karşılıklı olarak dolaşıma sahip olmalarına rağmen savaş gemileri açısından sadece Rusya'nın hakkı bulunmaktadır.

1881 Tarihli Anlaşma: Rusya ile İran arasında yapılan bu anlaşmaya istinaden Hazar'ın esas kısmının Rusya arazisinde bulunduğu dikkate alınarak, Astara- Hasan gulu sınır hattı belirlenmiştir.

26 Şubat 1921 Moskova Dostluk Anlaşması: S.S.C.B ile İran arasında yapılan anlaşmaya istinaden; İran'ın Hazar'da donanma bulunmasını engelleyen Türkmençay Anlaşmasında ki şart iptal edilmiştir. S.S.C.B, Rus Çarlığı döneminde imzalanmış bütün anlaşmalardan vazgeçmiştir.

27 Ağustos 1927 Tarihli Anlaşması: Anlaşmanın maddelerine göre; Sovyet ve İran gemilerininin serbest dolaşım hakkı ile balıkçılık için 10 millik özel bir alan oluşturulmuştur. Ancak resmi sınır tayin edilmemiştir. Anlaşmaya dayalı metinde, Hazar, Sovyet-İran Denizi olarak zikredilmiştir.

25 Mart 1940 Tahran Anlaşması: S.S.C.B ile İran arasında ticaret ve gemicilik ile ilgilidir. 10 mile kadar olan alanda kıyı ülkelerin bayraklarını taşıyabilecektir.

1953 Tarihli Anlaşma: S.S.C.B-İran arasında imzalanan bu anlaşma; 1881 tarihli anlaşmanın onayı olarak, Hazar'ın İran bölümünün belirlenmesi için Astara-Hasan gulu hattı yeniden onaylanmıştır.

1970 Tarihli Anlaşma: Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi açısından en önemli adım atılmıştır. Kazakistan'a (113,000 km²), Azerbaycan'a (80,000 km²), Türkmenistan'a yaklaşık bu alan, Rusya'ya 64,000km² ve en küçük sektörle en az pay İran'a 34,000 km² ayrılmıştır.

1991 Aralık Alma-Ata Bildirgesi: Sovyetlerin halefi olacak bağımsız devletler, Sovyetler döneminde yapılan anlaşmalara bağlı olduklarını bildirmişlerdi.

2.1.2. “Asrın Anlaşması”ndan Sonraki Dönem

Asrın Anlaşması, 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Petrol Şirketi SOCAR ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyum (FOCC) arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasıyla Hazar'ın statü problemi gündeme gelmiştir. Anlaşma 12 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Mega Proje kapsamında ki petrol sahaları yedi ayrı ülkede oluşan Konsorsiyumun kurduğu AIOC (Azerbeijan International Operating Company) tarafından geliştirilip işletilecektir.

Tablo 1

Asrın Anlaşma Oranları	
Firmalar	%
SOCAR (Azerbaycan)	20
BP(İngiltere)	17,12
AMOCO(ABD)	17,01
LUKOIL(Rusya)	10
PENNZOIL(ABD)	9,82
UNOCAL(ABD)	9,52
STATOIL(Norveç)	8,563
TPAO(Türkiye)	1,75
MC DERMONT(İskoçya)	2,45
DELTE-NIMIR(S.Arabistan)	1,68
RAMCO(İskoçya)	2,08

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi,2002

Tablo 1'de firmaların ülkesel dağılımına bakılınca; özellikle ABD kökenli üç firma %35 üzerinde paya sahiptirler. Anlaşmanın bölgesel değil uluslararası nitelik taşıdığı görülmektedir. Azerbaycan'ın ulusal firmasına ilaveten sadece Türk ve Suudi firmalar bölgeye yakın ülkelerin firmaları olmasına rağmen payları çok düşük bulunmaktadır. En

ilgi çekici oran bölgede Rus hâkimiyetinin yerine batı (özellikle İngiltere-ABD) hâkimiyetine geçmesidir.

6 Temmuz 1998, Rusya ile Kazakistan Arasında İkili Anlaşma: Hazar Denizi'nin kuzey kısmındaki yeraltı kaynakları ile ilgili haklarını belirlemek için Kazakistan ile Rusya arasında anlaşma imzalandı. Böylece Hazar Denizi'nin bölünmesinde ilk adım atılmış oldu. Ortak Mülkiyet görüşünün hayata geçirilemeyeceğini anlayan Rusya esnek davranarak denizin ortak hatta göre bölünmesi görüşünü benimsemeye başlamıştır. Bu görüş 2001 yılında Azerbaycan'la imzaladığı memorandumda da göstermiştir. Böylece Uluslararası kanunlar tarafından onaylanmış ortak hat ilkesine göre sektörel olarak bölünmesi kabul edilmiştir.

12 Mart 2001 Rusya-İran Anlaşmasına göre ise, deniz statüsünde değişiklik olmadıkça taraflar resmi olarak hiçbir sınırı tanımayacakları konusunda anlaşmaya varmışlardır. Rusya, İran ile sadece devlet sınırlarını kabul etmediler, aynı zamanda sektörel bölünmesine de karşı bir adım attılar. Bu görüş, Kazakistan ve Azerbaycan tarafından olumsuz karşılanmıştır. Azerbaycan ve Kazakistan'a göre Rus – İran görüşü Hazar Deniz dibinin sektörlere bölünmesiyle ilgili anlama gelmediği gibi devlet sınırının belirlenmesi anlamına da gelmiyordu, daha çok kaynakların temel sınırlarıyla ilgiliydi⁶.

Kasım 2001'de Azerbaycan ile Kazakistan arasında ve **Eylül 2002**'de Azerbaycan ile Rusya arasında Hazar'ın statüsü ilgili ikili anlaşmalar yapılmıştır. **2003 yılında** Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya üçlü bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmayla, esasen deniz dibi milli sektörlere bölünecek ve diğer beş devlete deniz sularının yüzeyini kullanma imkânı sağlanacak ve her bir ülkenin deniz dibindeki hidrokarbon kaynaklarının kullanımına imkân sağlayabilecektir.⁷

2.2. Hazar'ın Göl ve Deniz Statüsüne Göre Değerlendirilmesi

Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesinde en önemli iki faktör öne çıkmaktadır. Bunlardan **birincisi göl, ikincisi deniz** olarak değerlendirilmesidir. Bu amaçla 1995 yılında Hazar'a kıyıdaş olan devletlerin uzmanlarından oluşan bir çalışma grubu kurulmuştur. Bu grubun toplantı sonuçlarına göre⁸;

—Deniz nakliyesi,

—Biyolojik kaynakların kullanımı,

⁶Dmitrij Lavrov, **The Caspian Sea Legal Status**, <http://www.newenergyanalytics.com/reports/index.phtml?377> (28.08.2006)

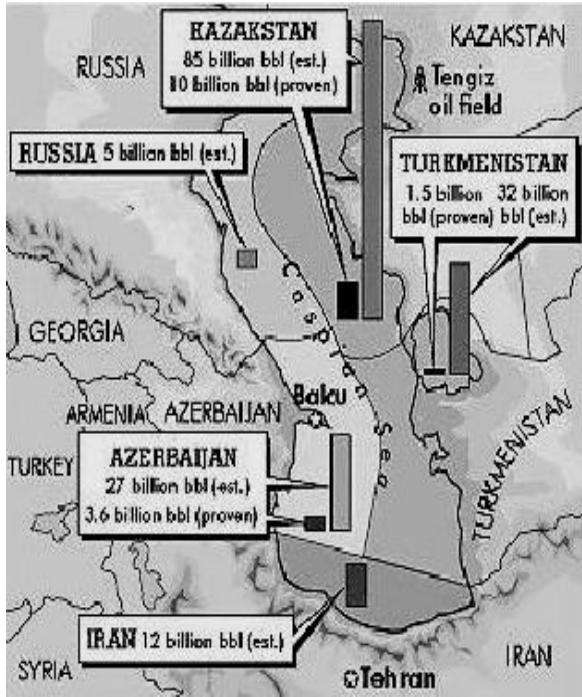
⁷ Liz Fuller, **Stil No Decision On Caspian Sea**, http://www.parstimes.com/news/archive/2005/rfe/caspian_future.html (27.08.2006)

⁸ Lavrov, a.g.m.

- Ekolojik konular,
- Mineral kaynakların kullanımı,
- Bağımsız hakların sınırları ve hukuki esaslarının belirlenmesi

konularında görüşmeler yapılmasına rağmen devletlerarasında ortak bir çözüme varılamamıştır.

2.2.1. Hazar'ın Göl Statüsünde Değerlendirilmesi

Hazar gölü olarak kabul edildiğinde, Hazar'ın orta hatta göre kıyıdaş ülkeler arasında bölünmesi gerekmektedir. Bunun anlamı her devletin kendi milli sektörlerine ait olan kısımda bağımsız hukuklara sahip olmasıdır.

Hazar'ın gölü olarak kabul edilip, dibinin gölü sektörlerine bölünmesi *Azerbaycan* ve *Kazakistan* tarafından benimsenmektedir. Bu paylaşımına göre, Kazakistan- %29,6, Rusya- %18,7, Azerbaycan- %19,5, Türkmenistan- 18,4, İran ise %13,8 kısmı alacaklardır. Bu görüşü en çok savunanlarda Kazakistan ve Azerbaycan'dır. Bu sayede Kazakistan Kaşagan bölgesinde 50-60 milyar varillik petrol rezervi sahip olacak olmasıdır.

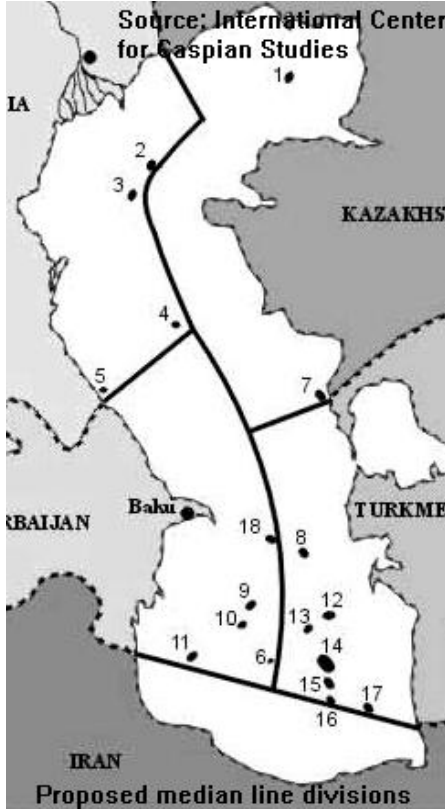
2.2.2. Hazar'ın Deniz Statüsünde Değerlendirilmesi

Hazar kapalı ya da yarı kapalı deniz statüsünü, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi esas alınmaktadır. Hazar Volga ile Baltık Denizine bağlı olmasında dolayı denizdir. Bu görüşe göre; kıyı ülkelerine bağlı bölümlerinin eşit bir şekilde bölünmesi gerektiğini ifade eder. Türkmenistan bu görüşe göre, her bir kıyıdaş ülkenin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiği ve geri kalan kısmı bütün kıyıdaş ülkeler ortak kullanılması gerektiği savunulmaktadır.

Bu görüşü en fazla savunan ülke **Türkmenistan ve İran**'dır. Çünkü İran'a kalan 20 milli alanda petrol rezervi açısından az olması ve orta alandan pay almak istemektedir.

2.2.3. Hazar'ın Sınırlandırılması

Hazar Denizi bir sınır gölü olarak tarif edilebilir ve buradan hareketle hazar kıyı devletleri arasında eşit beş alan ayırması gerekir (Deniz yatağı ve su yüzeyi dâhildir). Bu görüşte **İran** ısrar etmektedir. Bunun nedeni olarak % 20'lik kısımda rezervi yüksek alan olan Araz-Alov-Şark kısmında kendi sınırlarına dâhil edecektir.

Azerbaycan'ın bu teze karşı olmasının nedeni; İran-Rusya arasında yapılan 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalarda İran'ın payının %13 olarak belirlenmiş olmasıdır. Kazakistan ve Rusya'nın bu teklife sıcak bakmamasının nedeni, Hazar'a göl olarak bakıldığı zaman bu iki ülke Hazar'ın yaklaşık yarısına sahip olabilecektir. Azerbaycan ise, sektörel dağılmayı desteklemektedir.

Hazar'da paylara bakılınca %20'lik kısımdan en fazla yararlanan Kazakistan'dır⁹. Eğer İran'ın tezi kabul edilirse; iki ülke (Azerbaycan ve Türkmenistan) paylarını güney'de İran'a verdikleri takdirde, bunun yerine, kuzeyde Kazakistan'dan pay alamayacaklarının farkındadırlar. Bu sebeple de İran bu teklifinde tek kalmaktadır.

Bu yaklaşımlardan çıkan sonuca göre:

- Göl statüsünü savunanlar: **Azerbaycan, Rusya, Kazakistan**
- Deniz statüsünü savunanlar: **İran ve Türkmenistan**
- Eşit paylaşımı savunan: **İran**

⁹ Ulusal sektör bölünmesinde: Kazakistan (%29,6), Azerbaycan (% 19,5), Rusya (% 18,7), Türkmenistan (%18,4), İran (%13,8) paylara sahip olacaklardır.

3.HAZAR BÖLGESİ ÜLKELERİNİN ENERJİ KAYNAKLARININ DURUMU

Tablo2

Hazar Bölgesinin Petrol Rezervleri ve Üretimleri

PETROL						
Rezervler	Ülkeler	Çıkan Petrol Rezervleri (Milyar Varil)		Potansiyel	Toplam	
		Düşük	Yüksek		Düşük	Yüksek
		Azerbaycan	7	12,5	32	39
	İran	0,1		15	15,1	
	Kazakistan	9		92	101	132
	Rusya	0,3		7	7,3	
	Türkmenistan	0,5	1,7	38	38,5	39,7
	Özbekistan	0,3	0,6	2	2,3	2,6
	Toplam	17,2	49,7	186	203,2	235,7
Üretim	Hazar Denizi Bölgesi Petrol Üretimi(Günlük on bin varil)					
	Ülkeler	1992	2002	2010		
				Düşük		Yüksek
	Azerbaycan	222	318	789		1,14
	İran	N/A	N/A		N/A	
	Kazakistan	530	939	1,517		2,4
	Rusya	N/A	N/A			
	Türkmenistan	110	184	374		964
	Özbekistan	66	152	205		240
Toplam	928	1,593	3,135		4,894	

Kaynak:http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.xls

(28.08.2006)

Yukarıdaki Tablo 2 'de EİA(Energy Information Administration)'nın Temmuz 2006 verilerine göre tahmini olarak Hazar Bölgesinde çıkan petrol rezervleri **17 ile 44 milyar varil** arasında gerçekleşmektedir. Bu miktarlar içinde en büyük paya sahip olan ülke Kazakistan'dır. Çıkarılan rezervler karşılaştırıldığında, bu miktarlar Katardan az, ABD'den fazladır. Hazar Bölgesinde petrol şu an itibariyle bulunan rezervlerden çok daha büyük miktarlarda var olduğu kabul edilmektedir ki bu rakam **180 milyar varil** civarındadır.

Petrol üretim açısından yine en etkili ülkeler Kazakistan ve Azerbaycan'dır. Bunda en başta etkili olanlar yabancı ülke petrol firmalarının faaliyet göstermesi etkilidir. 2005'de,

bölgede yaklaşık olarak günlük 2,1 milyon varillik petrol keşfedilmiştir, Güney Amerika'nın ikinci büyük petrol üreticisi olan Brezilya ile karşılaştırılabilir. 2010 yılında, bu bölgede İEO'nun tahmini rakamı günlük 3,7 milyon varil olacaktır. *Diğer tahminler (EIA/İEO 2006): 3.45 milyon varil/günlük (Bu durum Rusya'ya kapsamamaktadır), (Dünya Petoli 10 Mart 2004): 3 milyon varil/günlük*

Tablo 3

Hazar Bölgesinin Doğalgaz Rezervleri ve Üretimleri

GAZ						
Rezervler	Ülkeler	Çıkan Rezerv		Tahmini Rezerv		Toplam Rezerv
	Azerbaycan	30		35		65
	İran	0		11		11
	Kazakistan	65		88,3		153,3
	Rusya	N/A		N/A		N/A
	Türkmenistan	71		159		230
	Özbekistan	66		35		101
	Toplam	232		328		560
	Üretim	Ülkeler	1992	2000	2005	2010
Azerbaycan		0,28	0,2	0,18	0,7	
İran						
Kazakistan		0,29	0,31	0,84	1,24	
Rusya						
Türkmenistan		2,02	1,89	2,08	3,5	
Özbekistan		1,51	1,99	1,97	3,2	
Toplam		4,1	4,39	5,07	8,64	

Kaynak:http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.xls
(28.08.2006)

Hazar bölgesindeki ülkelerin çıkarılan doğalgaz rezervleri toplam olarak 232 trilyon m³'tür. Çıkarılan rezervde en yüksek paya, petrolde olduğu gibi Kazakistan ve Azerbaycan sahiptir. Potansiyel rezerv yönünden sadece Türkmenistan açısından büyük bir değişiklik görülmektedir. Çünkü şuan ki rezervinin iki katı tahmin edilmektedir.

Hazar Denizi bölgesinde çıkan Doğalgaz rezervi tahmin **232 trilyon m³** ulaştı. 2004 yılında bölgedeki yaklaşık üretim Meksika, Merkez ve Güney Amerika üretimi ile karşılaştırıldığında 4,9 tm³ gerçekleşmiştir. 2010 yılında, Hazar denizi bölgesindeki ülkelerin hükümetleri toplam gaz üretimi 2004'de bütün Ortadoğu'dan 8,1 tm³ den fazla olduğu tahmin edilmektedir.

4. HAZAR'IN ENERJİ KAYNAKLARININ ULUSLARARASI PİYASALARA TAŞINMASI ve EKONOMİK YÖNÜ

Hazar Bölgesinin enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara sunulması, Hazar Bölgesi ülkelerinin enerji gelirlerinin artmasına neden olabilecektir. Önemli olan bu rezervlerin nasıl ve hangi güvenilir yollarla tüketim piyasalarına sunulmasıdır. Aşağıda Tablo 4'de Ham Petrol İhraç Yolları ve Hazar Denizi Bölgesindeki Tercihler görülmektedir. Burada iki önemli ekonomik durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi, Boru hattı tahmini maliyet / yatırım değeri ve boru hatların kapasiteleri. İkincisi, tüketim piyasalarına sunulacak olan ham petrol ve bunların satışından gelecekte elde edilecek olan gelirlerdir. Ekonomik olarak sadece ham petrol taşıma tahmini maliyet/ yatırım değeri yaklaşık olarak, 20 Milyar Dolar civarındadır. Diğerleri henüz (BTC hariç) gerçekleşmemiştir.

Tablo 4

Ham Petrol İhraç Yolları ve Hazar Denizi Bölgesindeki Tercihler

İsim/Yer	Yol	Ham Kapasite	Uzunluk	Tahmini Maliyet/Yatırım	Durum
Atyrau-Samara Boru hattı	Atyrau (Kazakistan) Samara (Rusya), Hattı ile Rusya Boru hattı sistemi	Son zamanlara 310,000 bbl/d çıkarılmış	432 Mil	Kapasite artırma maliyeti yaklaşık \$37.5 milyon	Var olan boru hattı son zamanlarda ilave pompalarla geliştirilmiş ve ısı istasyonlarının kapasitesi artırılmış.
Bakü-Ceyhan ("Ana İhracat Boru hattı")	Bakü (Azerbaycan) yolu ile Tiflis (Gürcistan) Ceyhan (Türkiye), Ceyhan, Akdeniz limanında	Planlanmış: 1 milyon bbl/d	Yaklaşık 1,038 Mil.	\$2.9 Milyar	2002 yılı içinde detaylı mühendislik çalışmaları tamamlanmıştır. Boru hattı inşası 2002 yılında Türkiye'de başlatılmıştır. Boru hattının tamamen tamamlanması 2004 yılı hedeflenmiş ve petrol ihracatı 2005 Şubat'ında başlanacaktır.

Bakü-Supsa Boru hattı (AIOC "Erken Petro" Batı Yolu)	Bakü - Supsa (Gürcistan), Supsa Karadeniz limanında sonlandırılma	Son yıllarda 115,000 bbl/d den 145,000 bbl/d geliştirilmiş; önerilen gelişme 300,000 bbl/d ile 600,000 bbl/d Arasında	515 Mil	\$600 Milyon	Nisan 1999'da ihracata başlanmıştır; Yaklaşık olarak 115,000 bbl/d İhracat bu yol ile 2000'de yapılmıştır.
Bakü-Novorossiisk Pipeline (Northern Route)	Bakü – Çeçenistan yolu ile (Rusya) nın Karadeniz'deki Novorossiisk Petrol terminaline	Kapasite 100,000 bbl/d'dan 300,000 bbl/d'a çıkarılmas mümkün	868 Mil; 90 Mili Çeçenistan'da	\$600 Milyon artırılarak 300,000 bbl/d çıkartılmıştır.	Petrol ihracatı 1997'de gecikmiş; 2001'de ihracat ortalama 50,000 bbl/d. olmuştur.
Bakü-Novorossiisk Boru hattı (Çeçenistan (bypass) dışında, yeni ling Mohackale)	Bakü Dagistan - Tikhoretsk (Rusya) ve Karadeiz'deki Novorossiisk terminaline	Halen: 120,000 bbl/d (demir yolu ve boru hattı: 160,000 bbl/d); Planlanan: 360,000 bbl/d (2005'de)	204 Mil	\$140 Milyon	Nisan 2000'de tamamlandı Onbir Mil kısa yol destekli bağlama ile Rusya'nın Hazar Denizindeki limanı Mohaçkale'ye
Hazar Boru hattı Birliği (CPC)	Tengiz petrol yatağından (Kazakistan) doğrudan Novorossiisk Karadeniz Petrol terminaline	Halen: 565,000bbl/d ; Planlanan: 1.34-million bbl/d (2015 de)	990 Mil	\$2.5 Milyar I. Evre için Toplam kapasite 4.2 Milyar olacaktır.	Novorossiisk'de ilk petrol yüklü tanker olmuştur (10/01); ihracat artışı 400,000 bbl/d , 2002 sonunda gerçekleşmiştir.

Merkezi Asya Petrol Boruhattı	Kazakistan yolu ile Türkmenistan ve Afganistan direkt olarak Gwadar (Pakistan)	Önerilen 1 milyon bbl/d	1,040 Mil	2.5 Milyar \$	Diplomatik olarak projeyi imzalayan ülkeler, bölgesel finansal eksikliklerinden dolayı proje gelişemedi
Iran-Azerbaycan Boruhattı	Bakü - Tabriz (Iran)	Önerilen 200,000 bbl/d 400,000 bbl/d'e	N/A	500 Milyon \$	Önerilen Total Fina Elf.
Iran Petrol Swap Boruhattı	Neka (Iran) - Tehran (Iran)	175,000 bbl/d, artırıldı 370,000 bbl/d'e	208 Mil	400 milyar \$ Dan 500 Milyon	Gerçekleştirilecek olan inşaat; Petrol dağıtımını Neka'ya ve İran Pers Körfez sahiline akışını eşit miktarda sağlamak için oluşturulacak.
Kazakistan-Çin Boruhattı	Aktyubinsk (Kazakistan) - Xinjiang (Çin)	Önerilen 400,000 bbl/d 'den 800,000 bbl/d'e	1,800 Mil	3 Milyar \$'dan 3.5 Milyar \$'a	1997 'deki Anlaşma Fizibilite çalışmalarını Eylül 1999'da durdu. Çünkü Kazakistan yeterli petrol akışının sağlanması gelecek 10 yılda yapamayacağını bildirmiştir.
Kazakistan-Türkmenistan-Iran Boruhattı	Kazakistan yolu ile Türkmenistan'a oradan Kharg Adasına (Iran) İran Körfezinde	Önerilen 1 Milyon bbl/d	930 Mil	1.2 Milyar \$	Fizibilite çalışmaları TotalFinaElf firmasının önerilen tamamlama tarihi 2005.

Khashuri-Batum Boruhattı	Dubendi (Azerbaycan) yolu ile Khashuri (Gürcistan) Batum.	Başlangıçta: 70,000 bbl/d ,sonra artış 140,000 bbl/d'dan 160,000 bbl/d'e	Demiryolu sistemi Dubendi 'den Khashuri, 'ye 105-Mil boruhattı oradan Khashuri ve Batum	70 Milyon \$ boruhattı yenilenmesi için	ChevronTexaco plan yeniden inşa edilmek için iptal edilmiş ve varolan petrol boruhattı genişletilmiştir.
Trans-Hazar (Kazakistan İkinci Boruhattı)	Aqtau (Bati Kazakistan, on Hazar kıyısından) Bakü'ye; genişletilerek Ceyhan'a	N/A	370 Mil Bakü	2 Milyar \$ dan 4 Milyar \$	Aralık 1998'de Fizibilite çalışmaları için Royal/Dutch Shell, Cheyron Texaco,Exxo Mobilve Kazakistan proje çalışmalarını imzalamışlardır. Hazar Denizi Projesi, eksikliklerin giderilmesi için yapılan meşru bir anlaşmadır.

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> (28.08.2006)

Doğal Gaz olarak, aşağıdaki Tablo 5'de görüleceği gibi, Tahmini Maliyet/ Yatırım değeri olarak yaklaşık **17,4. Milyar Dolar** civarındadır. Bu da bölge doğal gaz rezervlerinin ekonomik parasal olarak, ekonomik büyüklüğünü gösterir.

Tablo 5

Doğal Gaz İhracat Yolları ve Hazar Denizi Bölgesindeki Tercihler

İsim/Yer	Yol	Kapasite	Uzunluk	Tahmini Maliyet/Yatırım	Durum (hal)
Bakü Erzurum	Bakü (Azerbaycan) yolu ile Tiflis (Gürcistan) üzerinden Erzurum (Türkiye), Türk doğal gaz boru hattına bağlanma	Planlanan 254 Bcf Capasite	540 Mil	1 Milyar \$ (500 Milyon \$ kadar yeni Azeri kısım inşası dahil)	2002 yaz ayında inşası planlandığı şekilde başlamış ve finansmanı sağlanmıştır.
"Centgas" (Central Asia Gas= Merkezi Asya Gaz)	Daulatabad (Türkmenistan) yolu ile Herat (Afghanistan) oradan da Multan (Pakistan). Hindistan'a da uzanabilir.	700 Bcf/yıl	870 Mil Mutlan (ilave olarak 400 Mil Hindistan)	2 Milyar \$ Pakistan (ilave olarak 500 Milyon \$ Hindistan)	Mayıs 2002 yılında bu boru hattı fikrinin canlandırılması için Türkmenistan, Pakistan,Afganistan ve Özbekistan başkanları tarafından anlaşma sağlandı
Merkezi Asya Boru Hattı	Türkmenistan ve Özbekistan yolu ile Kazakistan'a oradan da Saratov(Rusya) boru hattına bağlantı yapılacaktır.	3.5 Tcf/yıl	Var olan Yol	Bilinmiyor (N/A)	Türkmenistan'ın boru hattından ihracatın toplam 8,83 Tcf Ukrayna yolu ile Rusya'ya bu ise 2002-2006 yılları arasında Rusya'ya çok küçük kısmı gerçekleşecektir.
Çin Gaz Boru Hattı	Türkmenistan dan Xinjiang(Çin) kadar, Japonya'ya kadar uzatılabilir.	1 Tcf/yıl	4,1,61 mil; Japonya ile artabilir	\$10 milyar Çin'e kadar; Japonya fazla olabilir.	Ön çalışma fizibilitesi ExxonMobil, Mitsubishi, ve CNPC yapmaktadır.

<u>Trans Hazar Boru Hattı(TCGP)</u>	Türkmenbasi (Türkmenistan) yolu ile Bakü and Tiflis'ten Erzurum'a, Türkiye Merkezi Gaz Boru Hattına bağlanacak.	İlk aşamada 565 Bcf , Sonunda ise 1.1 Tcf/yıl	1,020 mil	\$2 Milyar ile \$3 Milyar	Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Ekim 2001 yılında boru hattının başlamasına ait görüşmeler başlamıştır.
Korpezhe-Kurt-Kui	Korpezhe (Türkmenistan) ile Kurt-Kui (Iran) arası.	283-350 Bcf/yıl; 2005'te hedeflenen hacim ise 459 Bcf/yıl	124 Mil	\$190 Milyon; 2005 Hedefi: \$300 Milyon İle \$400 Milyon arasında.	1997 Aralık'tan itibaren başlanmıştır.

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> (28.08.2006)

Aşağıda Tablo 6'da görüleceği gibi Doğalgaz İhracat yolları ve Hazar Denizi Bölgesindeki Tercihlerin ekonomik olarak Tahmin Edilen Fiyat/Maliyet değerleri yaklaşık olarak **2,2 Milyar Dolar** civarındadır.

Tablo 6

Doğalgaz İhracat Yolları ve Hazar Denizi Bölgesindeki Tercihler

İsim/Yer	Yol	Ham Petrol Kapasitesi	Uzunluk	Tahmin Edilen Fiyat/Maliyet	Durum
Adriyatik-Druzhba Entegrasyonu	Rusya'nın Druzhba ihraç Petrol boru hattından Adriyatik Boru hattına oradan da Omisali (Hırvatistan) Terminaline akacak	Operasyonun ilk yılında 100,000 bbl/d Sonucunda ise 300,000 bbl/d	1,987 Mil	Adriyatik'in modernizasyonuna ve boru hattının entegrasyonu ve yedek rezerv akışına 20 Milyon \$.	Yukos'un beklentisi Omisali yolundan boru hattının entegrasyonu ile ihracatın 2002 sonunda başlaması.

Arnavutluk Makedonya Bulgaristan Boru Hattı (AMBO)	Burgaz (Bulgaristan) yoluyla Makedonya'dan Vlore (Arnavutluk) üzerinden Adriyatik Kıyısına.	750,000 bbl/d Yükseltilebilir 1-Milyon bbl/d	560 Mil	\$850 Milyon ile \$1.1 Milyar arası	Yapımı ertelenen, (2001-2002 ise önerilen) Finansmanı düzenlenen. Tamamlanma hedefi ise 2004-2005.
Burgaz Selanik (Trans-Balkan Boru Hattı)	Burgaz ile Selanik (Yunanistan) üzerinden Ege Denizi Kıyısına	Tahminen 600,000 bbl/d ile 800,000 bbl/d arasındadır.	178 Mil	\$600 Milyon	1997 yılında Bulgaristan Rusya ve Yunanistan arasındaki anlaşma ertelenmiştir.
Könstence-Trieste Boru Hattı	Könstence (Romanya) yolu ile Macaristan, Slovenya, ve/veya Hırvatistan'dan Trieste (İtalya) üzerinden Adriyatik Deniz Kıyısına. Omisali'nde (Hırvatistan) Terminalin olacağı tahmin ediliyor.	660,000 bbl/d	855 Mil	\$900 Milyon	Fizibilite çalışması tamamlanmış, Finansmanı aranmaktadır.
Güney-Doğu Avrupa Hattı (SEEL)	Könstence yolu ile Pancevo (Yugoslavya) ve Omisali'den Trieste'ye. Omisali'de terminal olacağı tahmin ediliyor.	660,000 bbl/d	750 Mil	\$800 Milyon	Fizibilite çalışması tamamlanmış, Finansmanı aranmaktadır

Odesa-Brody Boru Hattı	Odesa (Ukraine) ile Brody (Ukraine), Güney Druzhba Boru Hattı ile bağlanacak; İkincil yol ise Kuzey Druzhba Hattından Plotsk (Polanya) ve/veya Gdansk'ın üzerinden Baltık denizi kıyısından.	500,000 bbl/d	400 Mil Odesa ile Brody arası.	\$750 Milyon Boru Hattı ve Pivdenny terminali için	Ağustos 2001 Boru Hattı inşaatı başlamış; Pivdenny terminali Kasım 2001 faaliyete girdi, Ukrayna, Hazar Petrollerinin ihracı için hattın yapımı konusunda anlaşma sağladı.
-------------------------------	--	---------------	--------------------------------	--	--

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> (28,08,2006)

4.1. Azerbaycan: Üretim Payları Anlaşmaları

Ekonomik olarak Hazar Denizi Bölgesinde, geçmişte olduğu gibi bugün de petrol ve doğalgaz üretimi sürmektedir. Sovyetler Birliği dağılmadan önce Enerji üretiminde yabancı üretici yokken, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve 1991 sonrasında bölgede yabancı enerji üretimi dikkati çekmiştir. Özellikle Azerbaycan, bu konuda öne çıkmaktadır. Azerbaycan Enerji Üretim Payları ile ilgili anlaşmalar yapmıştır. Bunlar denizde (offshore) ve karada (onshore) Anlaşmalarıdır.¹⁰ E.İ.A Haziran 2006 verilerine göre Denizde ve Karadaki Üretim Payları Anlaşmaları aşağıdaki Tablo 7 ve 8 de gösterilmiştir.

Tablo 7

Azerbaycan'da Denizde Üretim Paylaşım Antlaşmaları

ÜPA Adları	Proje Ortağı	Tahimini	Planlanmış Yatırımlar	Durumu
Azeri, Chirag, and Deepwater Gunashli	BP (34.1%, operator), Chevron-Texaco (10.2%),	6.5 milyar varil -140 milyar varil var	\$20 milyar	1997 sonunda ihracat başladı. Mayıs 2006 Chirag bölgesinde günlük üretim 158 bin

¹⁰ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/azerproi.html> (28.08.2006)

(Azerbajjan International Operating Company, AIOC)	Lukoil (10%), SOCAR (10%), Statoil (8.6%), ExxonMobil (8%), TPAO (6.8%), Devon Energy (5.6%), Itochu (3.9%), Amerada (2.7%)			varil.Nisan 2006 Azeri bölgesindeki 9 kuyudan günlük toplam 238 bin varil çıkarılıyor.
İmza: 20.09.1994; Onay: Tarihi Aralık 1994				
Şah Denizi				
İmza: 4 haziran 1996; Onay: 17 Ekim 1996	BP (25.5%, operator), Statoil (25.5%), SOCAR (10%), LukAgip (10%), TotalFinaElf (10%), OIEC of Iran (10.0%) TPAO (9.0%)	2.5 milyar varil petrol; 1 Tm küpik doğalgaz	3\$ milyar dolar üzerinde	Şubat 2003 ilk işlemler başladı. Ağustos 2006 itibaren üretimde
Lankaran-Talysh	TotalFinaElf (35%, operator), Wintershall (30%), SOCAR (25%), OIEC of Iran (10%)	700 milyon varil petrol	\$2 milyar; \$36.6 milyon yatırıldı 2000 yılından itibaren	(2001) ilk kuyu denmesi kuru çıkmıştı.
İmza Tarihi 13 Ocak 1997; Kurulması Haziran 1997				
Yalama/D-222				
İmza:4 temmuz 1997; Onay kasım 1997	Lukoil (80%), SOCAR (20%)	750 milyon varil petrol	\$2.5-5.5 milyar	4,400m delinerekkar amaçlı rezervlere bulundu. Lukoil 2008 yılına kadar herhangi bir araştırma yapmayacak.Lukoil ikinci kuyu için SOCAR ile bağlantıya geçti.

Absheron	SOCAR (50%); Chevron (30%, operator), TotalFinaElf (20%)	858 milyon varil petrol up to 100 T m kúpik doğalgaz	\$3.5 milyar; \$10.6 milyon yatırım yapıldı 2000 yılından beri	Proje bitti. 2001 yılında Chevron ilk keşif kuyusunu terk etti. Kasım 2003 de, Chevron ve Total ikinci kuyuyu vurmak yerine 40 milyon tazminat ödediler.
imza: 1 Ağustos 1997; Onay Kasım 1997				
Oğuz				
İmza 1 Ağustos 1997; Onay Kasım 1997	ExxonMobil (50%, operator), SOCAR (50%)	290 milyon varil petrol ve 685 milyar m kúpik doğalgaz	\$2 milyar;2000 yılından itibaren \$5.5 milyon yatırım yapıldı.	Nisan 2001 kuyu kuru çıkı. ExxonMobil nisan 2002 projesi durdurduğunu açıkladı.
Nahçıvan				
İmza 1 Ağustos 1997; Onay Kasım 1997	ExxonMobil (50%, operator), SOCAR (50%)	750 milyon varışl petrol	\$2 milyar; 2000 yılından itibaren \$22.5 milyonluk yatırım yapıldı.	Exxonmobil bir kuyu açtı ancak ticari değer taşıyan hidrokarbon bulunmadığından ikinci kuyuyu açmayıp Azerbaycan'a 18 milyon tazminat ödeyebilir.
Kurdashi-Araz-	SOCAR (50%),			
Kirgan Daniz	Agip (25%, operator),			
İmza 7 Temmuz 1998; Onay Temmuz 1998	Mitsui (15%), TPAO (5%), Repsol (5%)	730 milyon varil petrol	\$2.5milyar	İlk kuyu denemesi zayıf çıkı. İtalyan Agip Azerbaycan'a tazminat ödeyerek yapılan anlaşmadan çekildi.
Inam				
İmza Temmuz 21, 1998; Onay aralık 1998	SOCAR (50%), BP (25%, operator) Royal Dutch/ Shell (25%)	2.2 trilyon varillik petrol	\$2milyar; 2000 yılından itibaren \$7.5 milyon dolarlık yatırım yapıldı.	

Araz, Alov, and Sharg	SOCAR (40%), BP (15%, operator), Statoil (15%), ExxonMobil (15%), TPAO (10%), Alberta Energy (5%)	6.6 milyar varil	\$10milyar	2004 araştırma safhasında. 2001 temmuz ayına İran Azerbaycan arasında askıda olan sınırda İran savaş gemileriyle karşı karşıya gelmişlerdi.
İmza 21temmuz 1998; Onay Aralık 1998				
Atashgah	SOCAR (50%), JAOC consortium (50%). JAOC divided as Japex (22.5%, operator), Inpex (12.5%), Teikoku (7.5%), and Itochu (7.5%)	Atashgah'ta 600 milyon varil petrol	\$2.3 milyar; 1999 ,itibaren \$35 milyon yatırıldı	Sismik çalışmalara üstlenildi.İkinci kuyu anan-Tava alanında, Gaz konusunda Ateşgah-Mudan-Deniz de imtiyaz alındı ancak yeteri kadar ticari çıkmadı. Haziran 2003 de JAOC Azerbaycana ayrılabilceğini duyurdu.
İmza 25Aralık 1998; Onay Haziran 1999		Mugandeniz , ve Yanan Tava alanı		
Lerik, Jenab, Savalan, Dalga	SOCAR (50%), ExxonMobil (30%, operator), imzalanmamış(20 %)	1 milyar varil petrol	\$3 milyar	D-43, D-44, ve D-73 blokları araştırılıyor
İmza 27 Nisan 1999				
Zafar-Mashal	SOCAR (50%),	1-2 milyar	\$3 billion	D9 ve D-38 blokları

imza 27 Nisan 1999; Onay Nisan 2000	ExxonMobil (30%, operator), Conoco (20%)	varil petrol, 1.8 trilyon m küpik Dağal gaz		araştırıldı. Eylül 2004 en dip yere ulaşıldı ve yüksek basınçtan dolayı kapatılabiilir. Exxonmobile ticari kalitede hidrokrarbona ulaşamazdı. Exxon mobil 2006 lisanstan vazgeçtiği için 32 milyon \$ ödedi.
Surakhani				
İmza 16 Ağustos 2005; Onay 27 Eylül 2005	Rafi Oil (75%), SOCAR (25%)	50 milyon varil petrol	\$400 milyon	2 yıl içinde petrol üretimi %50 artarsa kontrat geçerli olacak. Eğer Rif petrol 2 yıl içinde başlamazsa Socar kontaktaki haklarını ayırabilecek. 25 yıllık olan anlaşma 5 yıl daha uzatılabilecek

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/azerproj.html> (28.08.2006)

Yukarıdaki Tablo 7’de görüleceği gibi Azerbaycan’da Denizde Üretim Paylaşım Antlaşmalarında sadece Planlanmış Yatırımlar **42 Milyar Dolar** civarındadır. Azerbaycan Ekonomisi için büyük bir potansiyeldir.

Tablo 8**Kıyıda Üretim Paylaşım Antlaşmaları**

ÜPA Adları	Proje Ortağı	Tahimini	Planlanmış Yatırımlar	Durumu
Kalamaddin-Mishovdagh (Resmi AzPetoil ile birleşik) birleşerek imza 1992; ÜPA dahil edilme 2000	Ulusal Enerji (85%) SOCAR (15%)	200 milyon varil petrol	\$178 Milyon	2004 yılında ortalama günlük üretim 2.700 varil. 3,200 seviyesine çıkarılması planlanıyor.
AzGeroil Birleşerek imza 1995; ÜPA 2000 yılında dahil edildi.	SOCAR (51%), Grunewald (49%)	Ramany, Balkhany ve Sabunchi alanlarında 140 milyon varil	--	1999 yılında günlük ortalama 1,000 varillik üretim
Southwest Gobustan İmza 2 Haziran 1998; Onay Kasım 1998	SOCAR (20%), CNPC (62.83%) ve AEC (37.17%)	147 milyon varillik petrol; 7 trilyon m küpük üzerinde doğal gaz	\$700 milyon	Gaz Doğu Duvanny bölgesinin kıyısında bulundu, oradaki kuyuda günlük 8,6 milyon küpük akış var. Azeri hükümetinin tahmini, bu blokun deniz içinde petrol olabileceğidir.
Zykh-Govsany İmza 5 Haziran 2000, Onay Haziran 2001	SOCAR (50%); Lukoil (50%), buna rağmen Lukoil payımı yükseltebilir.	66-150 milyon varillik petrol	\$250 milyon	2000 yılında rehabilite edilen alandan günlük 1,830 bin varillik petrol üretiliyordu. Lukoil yüksek fiyat düşük getiri yüzünden kuyuları kapattı.
Kursangi-Garabagli	SOCAR (50%), CNPC (30%),	730 milyon varillik petrol	\$1 milyar; 2006 yılında	2004 yılının Haziran

İmza 15 Aralık 1998; Onay Nisan 1999	Amerada Delta-Hess JV (20%)		50\$ milyon hazırlandı	ayında günlük üretimin 6600 varil olması 10 ilave kuyunun 2003 açılmasındandır. 2006 yılında 8 ilave kuyu açılması düşünülmektedir
Muradkhanli-Jafarli-Zardab İmza 21 Temmuz 1998; Onay Kasım 1998	Ramco (50%, operator), SOCAR (50%)	730 milyon varillik petrol	\$1 milyar; 2006 yılında 50\$ milyon hazırlandı	Birinci test kuyusu olan Murdhan 2001 yılında kapatıldı. CNPC zayıf blokun geliştirilmesi için kazadı ancak hala ÜPA imzalanmadı.
Padar-Kharami İmza 27 Nisan 1999	Nations Energy (85%, operator), SOCAR (15%)	580-750 milyon varillik petrol	\$140 milyon	2006 yılında 3-4 keşif kuyusu düşünülmektedir .
Shirvanoil 1997 yılında birleşme imzalandı; 2000 yılında ÜPA dahil edildi.	SOCAR (49%), CEG (UK) (51%)	Kyurovdag bölgesinde 650 milyon varillik petrol	\$36 milyon	1997 itibaren kuyular rehabilite ediliyordu. 1997 itibaren 11,6 milyon varil üretim yapıldı.
Batı Absheron (Karadag-Kergez-Umbaki Alanları) İmza 10 Ağustos 1994	BMB (100%)	200 milyon varillik petrol	\$700 milyon	1999 yılında proje alanına kapsayan Karadağ, Kyergez ve Umbaki anlaşma olan bloku SOCAR'a sattı. ;SOCAR ikinci firması Azneft 2005 yılında öncü delme işlemlerine başladı.

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/azerproj.html> (28.08.2006)

Yukarıdaki Tablo 8' de görüleceği gibi Kıyıda (onshore) Üretim Paylaşım Anlaşmaları yönünden sadece Planlanmış Yatırımların toplam tutarı **2,1 Milyar Dolar** civarındadır. Bunun da Azerbaycan için büyük bir ekonomik potansiyel kaynak olduğu söylenebilir.

5.HAZAR DENİZİ'NİN ULUSLARARASI ALANDAKİ YERİ

Hazar Havzası petrol rezervleri, uluslararası petrol alanları ile karşılaştırıldığında, Kuzey Denizi petrol rezervleri ile eşit miktarda, Ortadoğu Bölgesine göre ise oldukça düşük miktarlardadır. Enerji çıkarma maliyeti bakımından, Ortadoğu petroleri kadar düşük olmamakla birlikte, Kuzey Denizi petrol çıkarma maliyetlerinden düşüktür.

Hazar Bölgesi, Sovyet döneminde statüsünü ve jeopolitik yönünü devamlı korumuştur. Özellikle Sovyetler Hazarda üretilen enerjiden elde edilen gelir bölgedeki Cumhuriyetlerden çok merkezi yönetime gitmekteydi. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte, Hazar Bölgesindeki Cumhuriyetlerin ve İran'ın Bölgedeki enerji kaynaklarından elde ettikleri gelirler artmıştır. (İran Hazardaki petrol rezervini kullanmaya başlamamıştır). Hazar Bölgesi petrol rezervlerinin dünya rezervlerinin % 4'ü oranında olduğu tahmin edilmektedir. Bölgenin doğal gaz rezervleri ise, dünya doğal gaz rezervlerinin %6'sı kadardır. Hazar Bölgesinin 2010 yılına kadar dünya petrol üretiminin %4'ünü karşılayacağı hesaplanmaktadır. Bununla birlikte bölgeden çıkarılan petrol, OPEC dışında kalan ülkelerin üretiminin %36-50'sine tekabül etmektedir.

Enerji ticareti yatırımı yönünden çeşitli engellerle karşılaşılmaktadır. Hazar Bölgesinde, enerji piyasalarının serbestçe oluşturulmasının önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bunlar çeşitli nakil yolları ile ortaya çıkan ilk tartışmalardır¹¹.

5.1. NATO Yönünden Hazarın Önemi

NATO, soğuk savaş süresince Merkezi Avrupa'yı Sovyet tehdidine karşı savunması sonucunda, Sovyetlerin Merkezi Asya üzerinde ilgisini artırmasına neden olmuştur. İlgi duyulan alanların içinde en önemlisi de Güney Kafkasya'dır. Sovyetlerin egemenliğinde olan Güney Kafkasya Cumhuriyetleri 1991 yılından itibaren bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla beraber, Güney Kafkasya ve Hazar Bölgesi, jeopolitik ve ekonomik olarak Batılı ülkelerin ilgisini çekmiştir. NATO Hazar Bölgesine ilgi duyması özellikle Sovyetlerin dağılma süreci ile başlamıştır.

1990'ların ortasında itibaren değişen imaj, Hazar Denizi ve Bölgesine Batılı ülkelerin ilgisini uyandırmıştır. Batılı ülkelere önemli olan, bölgenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerine ulaşılması ve batı piyasalarına güvenli ve ucuz olarak sunulmasıdır. Bu yönüyle ABD, önemli bir petrol ithalatçı konumunda olmasından, petrol ve doğalgazın stratejik öneminden dolayı bölgede özel bir rol oynamaya başlamıştır¹².

Bölgedeki istikrarsızlıkları göz önüne alan NATO, dolayısıyla ABD, Bölge Ülkeleri ile "*Barış için Ortaklık*" (*Partnership for Peace-PfP*) programını uygulamıştır. Böylece, NATO bölgenin ekonomik değeri olan enerji kaynakları üzerinde etkili olmaya başlamış, batılı ülkelere bölgenin yolu açılmıştır. NATO'nun Nisan 1990'da 50. yıldönümü

¹¹ Peter C. Evans, **Liberalizing Global Trade in Energy Service**, The AEI Pres, Washington d.C, 2002, s.23

¹² Richard Sokolsky, **NATO and Caspian Security**, Santa Monica, CA, USA, 1999, s.ix

olan Washington Toplantısı'nda alınan kararlara göre; Petrol Hazar Bölgesi için hayati önemi olduğu kadar, ABD ve Batılı Ülkeleri içinde önemlidir¹³.

ABD, AB ve Uluslararası Kuruluşlardan olan *Dünya Bankası(WB)*, *Avrupa Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (EBRD)*, aktif olarak bölgenin enerji kaynakları (Petrol ve Doğalgaz) için altyapı ve teknik krediler açmıştır¹⁴. Böylece NATO, Hazar Bölgesinin güvenliğini sağlamaya yönelik çalışmalarıyla, bölge istikrarsızlıklarını bertaraf ederek, batılı petrol firmalarının yatırımlarını Rus tehdidine karşı korumaya yönelmiştir¹⁵.

5.2.1. Rusya Yönünden

S.S.C.B döneminde, Hazar Havzasında ki Petrol ve doğalgazını kendisi çıkarıp kendi iç tüketimine ve dünya piyasalarına sunmuştur. Petrolün dünya piyasasına sunulmasında belirlenen yol; Hazardan çıkarılan petrol, Bakü, Novorossiysk ve Supsa Hattı ile Karadeniz'den Türk Boğazlarından geçiş şeklindedir. 1991'den sonra bölgedeki enerji kaynağının dünyaya pazarlanması stratejik önem kazanmıştır. Rusya'nın, Novorossiysk yoluyla dünyaya pazarlanmayı direktmesi, Batı ülkeleri ve Türkiye tarafından benimsenmemiştir. Türkiye'nin tepkisi Boğazların bu yükü kaldıramayacağı görüşüdür. Bakü- Novorossiysk Hattının geçtiği güzergâh olan Kafkas Cumhuriyetlerinden olan Çeçenistan bu hattan pay almak istemiş çünkü hattın yolu üzerinde bulunmaktadır. Bölgedeki çeşitli bombalama ve sabotaj olaylarının artması ile Rusya, Çeçenistan'ı by-pass eden yeni bir güzergâh oluşturmuş ve Karadeniz'de olan Novorossiysk Terminaline Dağıstan yoluyla ulaşmıştır. Buradaki Rusya'nın en büyük arzusu, jeopolitik olarak petrol boru hatlarını kendisi kontrol etmek istemektedir. Batılı ülkeler ve NATO, Rus görüşünü kabul etmemelerinin temel nedeni; bir enerji ülkesi olan Rusya'nın tekrar güçlenmesini istememeleridir. Bu istekten sonra, ilgili Bölgede çeşitli terörist faaliyetler hız kazanmıştır.

Hazar Denizinin petrol ve doğalgaz üretim alanlarında geçerli olan yetersiz stratejik denklemleri tanımlamak için daha olumlu siyasi önkoşullar gerekmektedir. Enerji zengini Rusya'nın bu bölgedeki devletleri; Kazakistan'dan Azerbaycan'a ve S.Arabistan'a uzanan tüm güzergâhları, topraklarında çıkartılan enerjinin hemen tamamen ihracatçısı durumunda olmasına rağmen temel tüketicisi değildir.¹⁶

Güney Kafkasya ve Merkezi Asya'da yeni bağımsızlığına kavuşan enerji üreten devletler hala siyasi birlik sağlamanın ilk aşamasındadırlar. Bu sebepten ötürü, sistemleri kırılgan ve siyasi süreçleri rasgele işlemektedir. Ayrıca bu ülkeler, Basra Körfezine giden boru hatlarını İranlıların bölgesinde kullanımını yasaklayan *ABD kanunundan* ve saldırgan bir şekilde Türkmen ve Kazak enerji kaynaklarının uluslararası erişimini tekeli altına almanın yollarını arayan Rusya'dan dolayı dünya enerji pazarlarından izole edilmiş

¹³ a.g.e. s.x

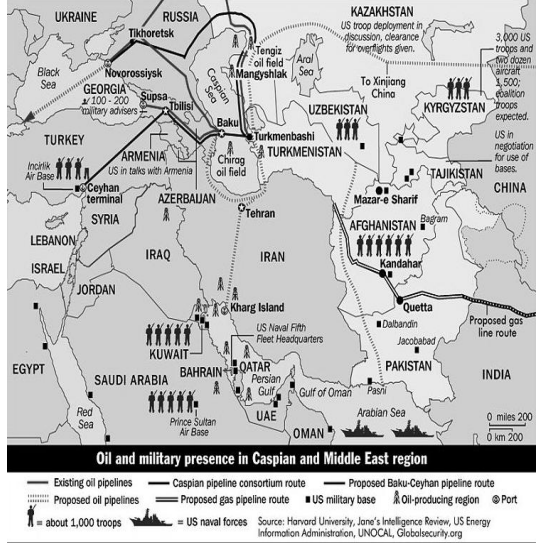
¹⁴ a.g.e. s.82

¹⁵ a.g.e, ss.83-85

¹⁶ Zbigniew Brzezinski, **Tercih Küresel Hâkimiyet mi Küresel Liderlik mi?** (cev: Cem Küçük), İnkılâp yayınevi, 2004, ss.98-99

durumdadırlar. ABD destekli *Bakü-Tiflis- Ceyhan (BTC)* boru hattının tamamlanmasıyla; Azerbaycan ve Hazar Denizinin ötesindeki komşuları küresel ekonomiye bağımsız bir erişimi sağlamaktadır¹⁷.

Rusya, ABD'nin bölgenin stratejik gerçeklerini değiştirmek için kararlı askeri çabalarına engel olmazken, Basra körfezinde süregelen jeopolitik depremden dolayı ABD'nin Hazar Denizi devletlerinin bağımsızlığını sağlama çalışmalarını tehlikeye girebilir¹⁸. ABD'nin Rusya'nın egemen olduğu enerji alanlarındaki askeri üstlenmeleri sonucunda, Rusya'nın Kafkasya ve Merkezi Asya'daki hegemonyasını kırmaya çalışmaktadır. Özellikle Ortadoğu'da yerleşmeden sonra Kazakistan'da ABD askeri varlığı Rusya'nın hoşuna gitmemektedir.

¹⁷ a.g.e. s.100

¹⁸ Ronald Sinkler, *The Management of a Transboundary Energy Resource, The Oil and Gas of the Caspian Sea*, The Politics of Caspian Oil, Palgrave, N.Y, 2001, s.51

5.3. Türkiye Yönünden

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattının uzunluğu, toplam 1,774 kilometreyi buluyor. Boru hattının 440 kilometrelik bölümü [Azerbaycan](#)'dan, 260 km [Gürcistan](#)'dan geçiyor. Projenin [Türkiye](#) kesimi ise 1,074 kilometreden oluşmaktadır. Başta Azeri petrolü olmak üzere, bölgede üretilecek yıllık yaklaşık 50 milyon ton ham petrolün,

Ceyhan'da inşa edilen deniz terminali ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır. Kazakistan projeye dâhil olduğunda ise taşınacak petrol rakamı daha da artacak.

BTC petrol boru hattı 2006 yılında tam anlamıyla faaliyete geçti. Böylece Azerbaycan hem çıkarttığı doğal kaynakları satmaya başlayarak petrol gelirlerini arttıracak hem de Rusya'dan başka güçlü bir ihracat kapısı bulmuş olacaktır. Ayrıca,

Azerbaycan petrolü Dünya pazarına daha kısa bir yolla ulaşacağından, Ortadoğu petrolüyle rekabet eder hale gelecektir. BTC hattına ev sahipliği yapan üçüncü ülke Türkiye de bu hattın ekonomik olarak yararlanacaktır. Gürcistan gibi transit geçiş ücreti alacak olan Türkiye, bunun yanı sıra şu anda tamamen bağımlı olduğu Ortadoğu petrolüne de bir alternatif bulmuş olacaktır. Azerbaycan kaynaklarına ek olarak, bu boru hatlarına Kazak ve Türkmenistan kaynakları da entegre edilebilirse, 1994 yılında bu hatla ilgili anlaşma imzalandığında konulan ad "**Yüzyılın Anlaşması**", gerçekten hakkını vermiş olacaktır

BTC Ortaklık Yapıları

BP (operator)	30.1%
SOCAR	25%
Unocal	8.9%
Statoil	8.71%
TPAO	6.53%
Agip	5%
TotalFinaElf	5%
Itochu	3.4%
INPEX	2.5%
ConocoPhillips	2.5%
Delta Hess	2.36%

Boru hattının işletimi için kurulan ve [TPAO](#)'nun yüzde 6,53 hisseye sahip olduğu BTC Şirketi'ndeki diğer ortaklar ve hisse oranları ise BP yüzde 30,1, SOCAR yüzde 25, Unocal yüzde 8,9 Statoil yüzde 8,71, Agip yüzde 5, Total yüzde 5, Itochu yüzde 3,4, Inpex yüzde 2,5, ConocoPhillips yüzde 2,5 ve Delta Hess yüzde 2,36 şeklinde sıralanıyor.

Boru hattının doldurulması için 10 milyon varil ham petrole ihtiyaç duyuluyor. Hattın beslemesinde Azerbaycan'ın Hazar'daki en önemli petrol rezervlerinin bulunduğu Azeri-Çırak-Güneşli yatakları ana kaynak olarak kullanılacak. Boru hattının günde 1 milyon varil ham petrolü Akdeniz'e ulaştırması amaçlanmıştır.

BTC'nin başarıya ulaşması gibi başarısız olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Hazar Denizi'nde Azerbaycan'ın payına düşen petrolün tahmin edilenden az çıkması, Kazak ve Türkmen kaynaklarının BTC hattına kanalize edilememesi, petrol fiyatlarında yaşanması muhtemel bir gerileme, Kafkasya'da meydana gelebilecek ciddi bir silahlı çatışma sonucunda, BTC boru hattının verimli ve kârlı çalışmasını engelleyebilir.

BTC' nin Türkiye Bölümündeki maliyeti tahminen 1,4 Milyar dolar olmak üzere toplam maliyet yaklaşık olarak 3 milyar doları aşması tahmin edilmektedir. 25 Mayıs 2005 tarihinde pompalanmaya başlayan petrol Mayıs 2006 itibaren Ceyhan'dan sevk edilmektedir¹⁹.

BTC Projesi'nden Türkiye'nin, "geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri" karşılığında; taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 1-16. yıllar arasında 140 ile başlayıp 200 Milyon \$'a ulaşan, 17-40. yıllar arasında ise 200 ile başlayıp 300 Milyon \$ civarına çıkan bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir. Özellikle 50 milyon tonluk maksimum yıllık kapasiteye ulaşıldığında BTC'den sağlanması beklenen gelirin, Irak hattından sağlanan gelirin üzerinde olacağı anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, BTC' nin Türkiye açısından önemini somutlaştırmaktadır. Türkiye adına TPAO, üretici şirketlerin oluşturduğu AIOC konsorsiyumunda paya sahiptir. Böylece, geçiş hakkından kaynaklanacak ek gelir imkânının yanında, hisse sahibi olduğumuz yatırımlardan da kazanç sağlama gibi önemli bir avantaj doğmuş olacaktır. Proje, sadece sahalardaki payımız açısından değil, hat yapılırken teçhizat, malzeme ve işçilik gibi, Türk özel sektörü için yeni iş ve ek istihdam imkânları yaratarak ekonomimize katkıda bulunmuştur.

Proje sayesinde, Türkiye'nin bölge ülkeleri içerisindeki enerji yönünden TERMİNAL ÜLKE haline gelmesiyle mevcut stratejik önemini daha çok ortaya çıkarabilir. Türkiye, 21. yüzyıla girerken Hazar bölgesi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına naklinde istikrarlı ve güvenilir bir ülke konumunda olması dolayısıyla doğu-batı enerji koridoru üzerinde stratejik bir rol üstlenmiş bulunmaktadır. BTC Projesi ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve "*Doğu-Batı Enerji Koridoru*" olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı'nın çok önem verdiği bir mesele olan "enerji arz güvenliği" açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır. BTC ile jeopolitik gücünü sağlamlaştıracak Türkiye, ayrıca, Türk Boğazları'ndaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da açık ve önemli bir avantaj sağlayabilecektir²⁰.

¹⁹ Gayıbv. s.55

²⁰ <http://www.btc.com.tr/proje.html>, (erişim tarihi: 29.09.2006)

SONUÇ

Hazar Bölgesinin enerji kaynaklarının, bölge ülkeleri ekonomileri üzerindeki etkileri büyüktür. Hazar'ın gerek coğrafi gerekse tarihi konumu bakımından önemli olduğu gibi Hazar'ın mevcut statüsü de önemlidir. Anlaşmalara göre; Hazar'ın statüsünde öne çıkan değerlendirmelerde bugün itibariyle üç görüş esas alınmaktadır. Bunlardan birincisi *Deniz Statüsü*, ikincisi *Göl Statüsü*, diğeri ise *Ortak Paylaşım Statüsü*'dür. Deniz Statüsünü daha çok Türkmenistan ve İran görüşlerini ortaya koyarken; Göl statüsünü ise, Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya desteklemektedir. Ortak paylaşım görüşünü ise sadece İran belirtmektedir. Bugün uygulanan göl statüsü gerek Azerbaycan gerekse Kazakistan ve Rusya tarafından stratejik olarak tercih edilmektedir.

Hazar bölgesindeki ispatlanmış petrol miktarı 34 milyar varil, tahmin edilen miktar ise 270 milyar varildir. Yapılan tahminlerde 2010 yılında günde 3,7 milyon varil petrol üretimi gerçekleştirileceği öngörülmektedir. Bu bölgenin enerji kaynaklarının dış ülkelere pazarlamak için Azerbaycan'la yapılan antlaşmada en büyük pay BP (%30) olurken toplam ABD kökenli firmaların payı %45'e yakındır. TPAO'nun payı %6,53 olarak gerçekleşmiştir. Bu yönüyle beraber, Hazar Bölgesinin uluslararası durumu ön plana çıkmaktadır. Bölgedeki uluslararası rekabetten dolayı, NATO ve ABD, 1990 yıllardan sonra Hazar Bölgesine ayrı bir ilgi göstermektedir. Bölgeye yakın olan ve enerji devleti olan Rusya'nın kendisine eskiden bağlı bulunan Hazar Bölgesindeki Cumhuriyetlerinin üzerindeki etkisini pasifize etmektedir. Böylece Rusya'yı uluslararası alanda enerjinin kontrolünü ele geçirmesi engellenmektedir. Zamanla petrol fiyatlarının artması sonucunda Rusya'ya ekonomik bir gelir sağladığı da bir gerçektir.

Hazar bölgesinin enerji kaynaklarının batı piyasalarına sunulmasında çeşitli taşıma yolları gündeme gelmektedir. Bu yolların bazıları güvenli olmadığı şeklinde ileri sürülen görüşler bulunmaktadır. Bunların içinde Bakü-Grozni'den geçip Novorossiysk'e uzanan hattın terörist faaliyet nedeniyle sıcak bakılmadığı, Rusya'nın da BTC hattının güvenilir olmadığı ve Türkiye tarafında terörist faaliyetlerin varlığını ileri sürmüştür. Aslında terörizm ülkelerin diğer ülkelere karşı kullandıkları bir rezerv özelliği göstermektedir. Bakü-Ceyhan boru hattı bugün faaliyete geçmiş ve terörizmden etkilenmemiştir. Rusya'nın düşüncesi Hazar enerji kaynaklarının Akdeniz'e kendi kontrolünde olmadan aktarılmasını engellemek için ileri sürdüğü bir bahaneden ibaret olduğu söylenebilir. Bakü-Ceyhan boru hattı, gerek Türkiye gerekse Azerbaycan ve Gürcistan'a ekonomik olarak katkıda bulunmaktadır. Özellikle Azerbaycan, petrol gelirleri sayesinde diğer sektörlerini sübvansede ederek kalkınmasını hızlandırmaktadır. Böylelikle bölgedeki dengeler ileride Azerbaycan lehine değişebilir.

Rusya ve İran'ın enerjide terminal ülke olmasından ve ABD'ye göre tehlike oluşturduğundan dolayı, Hazar Bölgesinin enerji kaynaklarının Batı piyasalarına aktarılmasında bu iki ülkenin kilit rol oynamalarını engellemektedir.

Ekonomik yönden Hazar Bölgesindeki yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde halen Rus hegemonyasını kıramamışlardır. Bu bölgenin batıya açılarak gelir sağlamaları sayesinde bu baskı azaltılmasıyla bu bölgede oluşabilecek güçlü Rus hegemonyası ABD ve batı ülkelerce durdurulmaya çalışılmaktadır.

Kaynakça

- Dmitrij Lavrov, **The Caspian Sea Legal Status**, <http://www.newenergyanalytics.com/reports/index.phtml?377> (28.08.2006)
- Evans Peter C., **Liberalizing Global Trade in Energy Service**, The AEI Pres, Washington d.C, 2002,
- Gayibov Anar, **Hazar Havzası'nın Doğal Statü ve Bakü-Ceyhan Petrol Botu Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2005
- İEA, **Black Sea Energy survey, In co-Operation with The Energy Charter Secretariat**, France, 2000
- Liz Fuller, **Stil No Decision On Caspian Sea**, http://www.parstimes.com/news/archive/2005/rfe/caspian_future.html (27.08.2006)
- Memmedov Ramiz, **İzmenchivost Gidrofizicheskix Poley i Rasprostraneniye Zagrizniteley v Kaspiyskom More**, Bakı, Elm, 2000
- Sinan Onan, **Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü**, <http://www.turksam.org/tr/yaziyazdir.asp?kat=32&yazi=153>(20.08.2006)
- Sinker Ronald, **The Management of a Transboundary Energy Resource, The Oil and Gas of the Caspian Sea**, The Ppolitics of Caspian Oil, Palgrave, N.Y, 2001
- Sokolsky Richard, **NATO and Caspian Security**, Santa Monica, CA, USA, 1999.
- Yusifov, Yusuf **Qedim Şerq Tarihi**, Bakı, 1993.
- <http://www.btc.com.tr/proje.html>
- http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.xls
- <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html>
- <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/azerproj.html>
- <http://www.enerji.gov.tr>
- <http://www.turksam.org>